

Ю.А. Шеремета
(м. Київ)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕЇ У І.ФРАНКА ТА А.КРИМСЬКОГО

Вивчення історичних явищ і персоналій підводить дослідника до основних теоретичних моделей, без яких не можна відтворити цілісну картину минулого України. Питання вивчення світогляду й реальних життєвих позицій будь-якої історичної постаті потребує дослідження її особистісних уявлень із відповідною реакцією на існуючі в суспільстві політичні, економічні та культурні вартості.

Розробка української ідеї у творчій спадщині І.Франка й А.Кримського є малодослідженою проблемою в історії національної думки XIX – початку XX ст. Актуальність питання полягає у потребі дати відповідь на сучасні тенденції розвитку українського суспільства, тобто, чи відповідають вони інтелектуальним позиціям визначних представників національної еліти початку XX ст. Такий дискурс дозволяє априорі попередити можливі відхилення в розвитку України.

Історіографія означеного питання є недостатньо вагомою. В українській історичній науці є лише декілька ґрунтовних праць, присвячених інтерпретації національної ідеї в обох учених. Постає поета у радянській історіографії найбільш неідеологізовано висвітлено в матеріалах Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО “Іван Франко і світова культура”¹. У рамках поставленої проблеми хотілося б відзначити дослідження Забужко О.² й Грицака Я.³ В радянській історіографії історичні погляди академіка А.Кримського розглянуто лише у монографії Гурницького К.І.⁴ В сучасній вітчизняній історіографії виділяється праця Матвеевої Л.В. та Циганкової Е.Г. “А.Ю.Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування”⁵. Історіографічний внесок у вивчення його життя здійснила і діаспорна історіографія⁶. Однак у них комплексно не розглядається внесок історика в формування основ національного руху й української ідеї.

Теоретичне вироблення останньої І.Франком і А.Кримським репрезентує взаємодоповнення, взаємодію європейського та орієнтального контекстів. Національний компонент в історика виступає крізь східний мотив. Орієнтальні тенденції творчості І.Франка є досить складними для історичної реконструкції. На нашу думку, потрібно звернутися до історіософського підходу, який дозволить вивести основні концепти української ідеї в уявленнях обох учених на підставі поєднання їх творчих і наукових розробок з мисленими конструкціями національної інтелігенції початку XX ст.

В означеному контексті важливим є листування І.Франка з молодим А.Кримським⁷. Їх переймало питання спадкоємності й синтезу культур у теоретичному плані. При вивченні творчості обох учених закономірно постає питання про співвідношення їх філософських та політичних концепцій з науковою практикою й громадською діяльністю. В основі їх уявлень лежала українська ідея як основа національної ідентичності.

Поета приваблювала можливість розкрити роль української культури як посередника “між сходом і заходом, між півднем і північчю”. Вплив на використання І.Франком орієнтальних мотивів у своїй творчості зробив А.Кримський. В одному з листів до нього Іван Якович неоднозначно визначив, що “жаль, що я не орієнталіст!”⁸ Однак власна оцінка вченим свого розуміння Сходу не применшує його роль у поширенні та вмонтуванні духовних надбань країн останнього до інтелектуального обігу. І.Франко був більше заглиблений в європейські інтелектуальні традиції.

Вчений не бачив потреби конструювання української ідеї на засаді доповнення її східним мотивом.

Мислитель розробляв філософію української ідеї, бо для нього вона виступала як теоретична основа українського національного відродження на рубежі XIX – XX ст.⁹

До основних компонентів Франкової української ідеї належать розуміння виокремлення етнічної спільності, її права на самоорганізацію, необхідності національної самореалізації, гуманістичної основи в європейському сенсі. Іван Якович намагався вкласти українську ідею на власний ґрунт, дати їй обґрунтування через протиставлення з імперськими засадами існування російського й австрійського суспільств. Покажемо, що для І.Франка Росія не є Сходом. В основі його національної ідеї – європейська інтелектуальна і політична традиція, яка була покладена на тенденції українського історичного процесу XIX ст. Конструювання української ідеї І.Франком розроблялося без виділення австрійського чи російського компонентів. Учений усвідомлював, що актуалізація останньої звужить її модель, позбавить можливості до вдосконалення у теоретичному вимірі, в практичному плані при її передачі національною елітою до інших соціальних верств вкаже на домінування імперських компонентів, що криє у собі небезпеку розвитку національної ідентичності.

В уявленнях І.Франка історичні тенденції та події кінця XIX – початку XX ст. поклали – початок не тільки якісно новому етапу генези національної ідеї, що є стрижнем політичної свідомості, але виявили також протилежний рівень її осмислення українським суспільством у порівнянні з XIX ст. При цьому вони визначали напрям до співіснування національних і соціальних характеристик у межах кожної соціальної верстви, втілили переваги модифікованих аспектів розвитку національної ідеї над традиціями українського історичного процесу, внаслідок чого відбулося оформлення в політичній та соціокультурній сферах – системи суспільної самоорганізації. Виявом її стало те, що протягом кінця XIX – початку XX ст. реалізовувалися процеси зародження могутніх суспільних рухів соціального протесту, спостерігалася нелінійне, хвилеподібне нарощування їх сили, виникала критична радикалізація мас: почалися повстанський рух селян, робітничі страйки, студентські виступи¹⁰. Розвиток української ідеї був зумовлений діалектикою й наявністю структуропротесуальних компонентів: суспільних відносин, діяльності, середовища, соціальної мобільності. Внесок І.Франка в інтерпретацію української ідеї полягає у відсутності пошуку протиставлень з Росією, Європою, Сходом, як основного змісту її генези. Великий Каменяр лише аналізував умови, в яких вона поставала, розглядаючи при цьому набір можливих варіантів її активізації.

Мислитель прийшов до висновку, що до реалізації варіантів останньої міг привести лише внутрішньоукраїнський фактор, що передбачає ретельний аналіз теоретичних (які базувалися на виробленні системи ідеологічних мотивацій) і практичних основ (що виявлялося в інституціоналізації політичних партій на початку XX ст.) історичного досвіду. Цей чинник надає факти існування власних державних інституцій та проєктів, суспільних форм, економічних систем, які знаходилися у підґрунті історичного розвитку України. Важливим компонентом української ідеї І.Франка є гуманістичний індивідуалізм як один із найбільших визвольних рухів в Європі у XIX ст. Розуміння цього аспекту дозволяє розглянути його звернення до соціалізму.

Українська ідея в інтерпретації І.Франка – це динамічна ідея національної самоідентифікації на засадах гуманності, соціальної справедливості, індивідуалізму та європейського контексту.

Усвідомлення й розуміння А.Кримським національної ідеї проходило через осмислення засад і умов існування української нації у російському імперському суспільстві. Концепт цієї ідеї вчений побачив, аналізуючи поняття “нації” та “націоналізму”. Для

нього в методологічному вимірі вона постає як сукупність “політичних українців”¹¹. Історик відходить від культурницького визначення нації й пристає до так званого волюнтаристського, що є притаманним східній інтелектуальній традиції. Його суть зводиться до того, що “двоє людей є однієї нації, якщо і лише, коли вони признають один одного як таких, хто належить до однієї нації”. Знаючи про звільнення як політико-орієнтаційне положення української ідеї, А.Кримський стверджує, що “ми, політичні українці, ... підкреслюємо підтримку ірландському націоналізму”¹², тобто такому, що має справедливий характер та історичний досвід. Геній вченого виявився у тому, що він намагався покласти орієнтальні принципи світосприйняття на європейський ґрунт. Ознакою й особливістю моделювання української ідеї А.Кримським є відсутність пошуку теоретичних підстав в історії попереднього націоналізму. Адже він як ідеологічна течія і визвольний рух практично відсутній в історії країн Сходу. Мислитель вказує на потребу звернення до існуючої практики національного визволення першої половини ХХ ст. “Ми різко підкреслюємо, що не можемо бути солідарні з учнями націоналістів “старого часу”, ніби кожний народ покликаний здійснювати якусь одну національну ідею, що ця остання впливає з внутрішніх властивостей народного духу, що єдність національної ідеї повинна виразитися в єдності національної історії.”¹³ Традиції минулого, таким чином, не можуть бути єдиною підставою для творення модерної української нації. Вона повинна усвідомлювати значення свого історичного досвіду, поважати події та традиції минулого, однак творити себе має на нових, сучасних засадах: “Звичайно ми маємо традиції. Ми говоримо про зв'язок різних періодів природної еволюції, пережитих Україною, і про те, що передано нам з теорії й практики минулих формацій. І ми прагнемо скористатися природною еволюцією цілком доцільно й узгодити сучасну її стадію з нашими політико-соціальними та економічними ідеалами.”¹⁴ Актуальним аспектом є твердження А.Кримського про формування єдиної національної еліти без гегемонії західноукраїнської інтелігенції, а також духовенства¹⁵.

Історик, живучи в епоху “краху європейських імперій”, помітив, що у своїй теоретичній основі українська ідея пройнята демократизмом, який звернутий не лише до суспільства, а й до державних інституцій. Розвиваючи далі цей концептуальний аспект, вчений розробив свою теорію націоналізму. “На прапорі українського націоналізму передовсім написано: повага до людської особи, боротьба за права особи і суспільства. Націоналізм наш – пробудження свідомості, вільної думки й вільної самостійної критики... націоналізм український – це право українського народу на свою землю, облиту його потом і кров'ю, право на роботу, яка дає можливість не жити надголодь, право на власне самовизначення. Все, що прагне здійснити ці цілі, приведе український народ до кращого становища, до вигідніших умов, не знищуючи його національних, політичних і людських прав”¹⁶.

Для вченого українська ідея є підґрунтям об'єднання національної еліти. Вона виступає як статична модель, що продукує різні самоорганізації суспільства й тенденції світосприйняття в орієнтальному сенсі.

Інтерпретація української ідеї І.Франком та А.Кримським дозволяє стверджувати про формування єдиного напрямку розвитку національної політичної традиції.

¹ Іван Франко і світова культура. – Матер. Міжнар. симпозіуму ЮНЕСКО. 11–15 вересня 1986 р. – К., 1990. – Т. 1. – 526 с.

- ² *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993. – 126 с.
- ³ *Грицак Я.* Пророк. До біографії Івана Франка. – К., 2006.
- ⁴ *Гурницький К.І.* Кримський як історик. – К., 1971. – 182 с.
- ⁵ *Матвеева Л.В., Циганкова Е.Г.* А.Ю. Кримський – неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук. Вибране листування. – К., 1997. – 187 с.
- ⁶ *Павличко С.* Націоналізм, сексуальність, орієнталізм. Складний світ Агатангела Кримського. – К., 2001. – 328 с.
- ⁷ *Кочубей Ю.М.* Іван Франко і література народів Близького та Середнього Сходу // Іван Франко і світова культура. – Матер. Міжнародного симпозіуму ЮНЕСКО 11–15 вересня 1986 р., – С.124–129.
- ⁸ Там само. – С.124.
- ⁹ *Забужко О.* Назв. праця. – С.12.
- ¹⁰ *Корольов Г.О.* Інтелігенція й українська ідея в російському імперському суспільстві на початку XX ст.: методологічний аспект // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Вип. X. – К, 2005. – С.216.
- ¹¹ *Крымский А.* Что такое современное украинство? Научное исследование. Нач. XX в. – IP НБУВ. – Ф. 36. – Спр. 660. – Арк. 14–15.
- ¹² Там само. – Арк. 10.
- ¹³ Там само. – Арк. 45.
- ¹⁴ Там само. – Арк.45–46.
- ¹⁵ *Гурницький К.І.* Назв. праця. – С.163.
- ¹⁶ *Крымский А.* Назв. праця – Арк. 47.